

Нарис української історіографії

Источник: https://web.archive.org/web/20201027050204/http://movahistory.org.ua/wiki/XVII_ст

Сохранено в архиве decolonial.ist: 29.07.2026 · файлов в оригинале: 1

XVII ст

Матеріал з Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови

початок сторіччя

- Братства засновували друкарні, відкривали школи, забезпечували їх підручниками, утримували свом коштом вчителів та найбільшніх учнів, надавали їм допомогу на навчання у високих школах, підтримували зв'язки з громадськими та політичними діячами, науковцями, письменниками. Наприкінці XVI та в першій половині XVII ст. існувало 30 великих братств і стільки ж братських шкіл.
-
- Навколо архимандрита Києво-Печерського монастиря Єлісея Плетенецького, як колись в Острогу, збирається гурт інтелектуалів. Серед них Памво Беринда, Лаврентій Зизаній, Захарія Копистенський, Тарасій Земка, Кальнофойський, Касіян Сакович. Саме вони зініціювали практично одночасне заснування друкарні при монастирі й створення у Києві братства та школи при ньому.
-
- Перша відома спроба показати відмінності між слов'янською й українською мовами та їхнє місце серед інших мов (Розмовник Івана Ужєвича "Розмова — Бєсѣда", що зберігається у Французькій Національній бібліотеці в Парижі).
- Текст оприлюднили Гельмут Кайперт та Даніель Бунчич 2005 року у Мюнхені.
-

1602

- Відкрито січову школу при Самарському монастирі.
-

1604–1606

- У Стратині (Галичина) працює друкарня Федора та Гедеона Балабанів. Видано Службеник (1604), Требник (1606). 1606 року друкарню перенесено до Крилоса, де завершено друкування Євангелія Учительного. Щоб підготувати й видати ці книжки, зібрано гурт культурних діячів, серед них редактор, колишній вчитель Львівської

братської школи Федір Касіянович, гравер і лексикограф Памво Беринда. У виданні Требника брав участь Федір Балабан. Про нього в передмові до книжки сказано, що він вчився в Італії, але не зрікся православної віри.

-

1606–1611

- У Панівцях на Поділлі працює кальвіністська друкарня, що видавала антикатолицькі твори протестантів І. Зигровіуса, Я. Хоцимовського, П. Гилевського.

-

1608

- Засновано єзуїтський колегіум у Львові. Відкрито колегіуми також в Ярославі (1575), Кам'янці (1611), Луцьку (1614), Перемишлі (1617), Острогу (1624), Києві (1647). Тут навчали латинської, польської, слов'янської мов, поетики, риторики, діалектики (логіки). В цих (і пізніших) колегіумах вчилася не лише римо-католицька, а й православна молодь.

-

1614

- Видано Литовський статут польською мовою.

-

1615

- Відкрито єзуїтський колегіум у с. Гуменному на Закарпатті. Навчання велося латинською мовою, тільки викладання релігії для українських учнів — русько-слов'янською. 1646 року колегіум перенесено до Ужгорода, а 1649 року перетворено на Ужгородську гімназію.

-

- 15 жовтня
- Засновано Київське Богоявленське братство та школу. Галшка (Єлизавета) Василівна Гулевичівна вписала в київські гродські книги свій фундуш (дарчу), за яким її спадкову землю на Подолі в Києві передано у власність київському братству за умови, що на цій

землі буде збудовано монастир і школа дітям, як шляхетським, так і міщанським. Новий храм Богоявлення Господнього на свої кошти збудував гетьман Петро Сагайдачний. Новозаснований Богоявленський монастир став патрональним братським; при ньому створено школу на взірець львівської. Першими ректорами були Іов Борецький, Мелетій Смотрицький та Касіян Сакович. Загальний навчальний патронат здійснювали науковці Києво-Печерського кола.

•

1616

- Архимандритом військового запорозького Трахтемирівського монастиря стає князь Єзекіл Булига-Курцевич. Людина впливова, рішуча, освічена (закінчив Падуанський університет). Завдяки йому монастир стає посередником між Січчю та Києвом. Починається залучення козаків до культурного життя України.
-
- Єлісей Плетенецький перевозить до Києва відкуплену від львівського владики Гедеона Балабана друкарню й засновує Києво-Печерську друкарню, що аж до середини XVII ст. була найбільшою в Україні. Її першодрук — Часослов; книжку призначено й до шкільного вжитку.
-
- Мелетій Смотрицький надрукував у м.Єв'є (Вевіс біля Вільнюса) український переклад Учительного Євангелія, що його автором вважали константинопольського патріярха Калиста. 1637 року книжку без змін перевидано в друкарні Києво-Печерської Лаври. Завдяки цьому перекладові ще на початку XVII ст. українською літературною мовою надруковано більшу частину тексту Нового Заповіту.
-

1619

- Друкарня Віленського братства в Єв'є (тепер — Вевіс біля Вільнюса) видала Грамматики Славенскиа правилоє Свнтагма Мелетія Смотрицького — перший в історії української лінгвістики повний курс слов'янської мови, що аж до першої чверті XIX ст. був провідним підручником слов'янської мови в Україні (див. Німчук). Книжка Смотрицького вплинула на граматики української, білоруської та російської мов та на розвиток граматичної думки в Сербії, Болгарії, Румунії. Факсимільне перевидання вийшло друком у Києві 1972 року (Текст).
-

1620

- Створено братську школу в Луцьку.

-
- До складу Київського братства записався гетьман запорозьких козаків Петро Конашевич-Сагайдачний з усім військом. Записавшись до братства, Військо Запорозьке отримувало формальне право на опіку над ним. Сам гетьман став ктитorem Києво-Братського училищного монастиря і постійно дбав про його школу. Коли помирав від ран, отриманих у Хотинській битві, то майже всі свої кошти заповів Київській, Львівській та Луцькій школам. Його поховано 10 квітня 1622 р. на території Братського монастиря. Над його могилою 20 вихованців братської школи виголосили Вірші на жалісний погреб славного рицаря Петра Конашевича Сагайдачного (Текст), що написав Касіян Сакович. Могилу зруйновано у 30-х роках XX ст., разом з усім цвинтарем. На місці цвинтаря створено плац військово-морського училища.
-
- Видано Номоканон (гр. законоправило) — переклад візантійської збірки церковних і державних законів із індексом заборонених книжок (наступні видання 1624, 1629).
-

• жовтень

- У Братській церкві Єрусалимський патріарх Теофан, що повертався з московської подорожі, висвятив Іова Борецького на митрополита, Мелетія Смотрицького — на архієпископа Полоцького, Ісайю Копистенського — на владика Перемишльського. Через кілька днів у Трахтемирові він висвятив решту владик. Православний єпископат було цілком відновлено. Королівського затвердження довелося чекати двадцять років, до смерти короля Жигмонта (Сигізмунда) III.
-

• 16 грудня

- Собор Російської православної церкви на чолі з патріархом Філаретом постановив перехрещувати вихідців з Литви та Польщі.
-

1621

- 28 квітня
- Польською мовою написано Протестацію (Protestacja). Твір має форму послання новопоставлених ієрархів до короля з обґрунтуванням правочинності їхніх дій та законності права руського народу на православ'я.
-

1624

- В Острогу онука князя К. Острозького Анна Алоїза Хоткевичева заснувала єзуїтський колегіум.
-

1624–1627

- Укладено Густинський літопис — перший узагальнювальний твір з історії України-Руси XVII ст. (автор, гіпотетично, Захарія Копистенський). Літопис поєднує світську та агіографічну історію Руси. (Текст літопису).
-

1625–1630

1626

- Кирило Транквіліон Савровецький привіз до Чернігова свою мандрівну друкарню, що вже видала низку книжок (серед них Учительное Євангеліє 1619 року). Працювала до 1646 р. (Огієнко).
-
- Лаврентій Зизаній-Густановський виявив бажання надрукувати у Москві свій Катехизисъ. У диспуті з московськими справщиками він мусив пожертвувати своїми думками та мовою, аби його працю було видано.
-

1627

Lexikon Berynda tytul.jpg

- У Києві видано Лексиконъ славеноросскій и именъ тлъкованіє Памви Беринди (перевидано 1653 р. у друкарні Кутейнського монастиря (Білорусь) з новою передмовою), що послідовно виокремлює слов'янську і тодішню українську народну розмовну мову. Факсимільне перевидання першодруку 1627 р. вийшло в Києві 1961 р. (Текст). Це перший справжній словник книжної української мови.
-
- Після смерті Захарії Копистенського архимандритом Києво-Печерської лаври став Петро Могила.

-

Sobr gos gramot III 77 298.jpg

- 1 грудня
- Учительное Євангеліє Кирила Транквіліона Ставровецького засуджено в Москві (і за зміст, і за слог его еретический). Цар Михайло Федорович та патріярх Філарет наказали всі його твори собрати и на пожарех сжечь... Далі наказано: чтобы впредь никто никаких книг литовския печати и письменных литовских не покупали.
- Текст Окружной грамоты царя Михаила Федоровича от 1 декабря 1627 г.
-

1631

- осінь
- Архимандрит Києво-Печерської лаври Петро Могила заснував Лаврську школу. Він запросив досвідчених викладачів — у школі працювали професори, що закінчили латинські академії у Польщі, Литві, Відні. Лаврську школу створено за взірцем польських високих шкіл — колегій. Складалася вона з підготовчих класів, де вивчали мови (слов'янську, латинську, грецьку й польську), середніх класів піітики й риторики, та вищих класів, філософського й теологічного.
-

1632

- Петро Могила об'єднує Братську та Лаврську школи. Об'єднана школа працювала на території Братського монастиря. Вона отримала назву Колегії, або Києво-Братської колегії. П. Могила за згодою братства став старшим братом і опікуном (довічним охоронцем і наставником) Колегії й Братського училищного монастиря.
-
- вересень
- На елекційному сеймі під тиском православних делегатів підготовано Пункти про заспокоєння руського народу грецької релігії. За ними православна церква в Україні офіційно діставала право на ієрархію на чолі з митрополитом і чотирма єпископами (львівським, луцьким, перемишльським, мстиславським), вільно відправляти богослужіння, мати церкви, монастирі, друкарні, школи, братства. Православним повернуто частину монастирів та маєтностей, проголошено право добровільного вибору православної чи уніятської церкви.
-
- листопад
- Першим провідником офіційно відновленої Руської православної церкви став Петро Могила.
-

1633

- 14 березня
- Король Владислав IV Ваза затверджує прийняті на елекційному сеймі Пункти про заспокоєння руського народу грецької релігії, і, отже, визнає акт відновлення православної єрархії.
-

1635

- Петро Могила заснував латино-польський відділ друкарні Києво-Печерської лаври.
-
- 18 березня
- Король Владислав IV Ваза відповів відмовою на клопотання Петра Могили про перетворення Київської колегії на Академію і дав привілей, що дозволяв викладати в ній науки не далі діалектики й логіки, тобто курсу філософії.
-

1636

- Петро Могила, митрополит Київський, благословив новостворене Кременецьке братство і школу при ньому, за умови, щоб у ній були порядки шкіл Київських, до того ж — визнано зверхність ректора тих же шкіл Київських, і науки визволенії різними мовами трактовано.
-
- Школи такого самого типу, підлегли Києво-Могилянській колегії, відкрито у Вінниці (1638) та в Гощі на Волині (1639). Гощанська (Гойська) колегія діяла до кінця XVII ст.
-

1638

- У Киселині соцініяни створили академію, що діяла протягом 1638 – 1644 років.
-
- У Кременці видано Грамматики или писменница языка Словенського (Кременецька граматика), скорочений виклад Граматики Мелетія Смотрицького (Німчук). Вона була навчальним посібником для учнів Кременецької братської школи. Авторство приписують луцькому єпископові Атанасію Пузині. Збереглося шість примірників книжки: три у Москві, два у Львові та один у Києві.
-

1639

- У Львові працює друкарня Михайла Сльозки (Огієнко).
-

1640

- 8-18 вересня
- Митрополит Петро Могила скликав у Києві синод, де обговорено перший православний Катехизис — Православне сповідання віри, що його уклали Петро Могила та його найближчий сподвижник Ісая Трохимович-Козловський. 1642 року його обговорено на соборі в Ясах, а після схвалення чотирьох патріархів грецького обряду Катехизис видруковано 1645 року в Києві.
-

1642

- Єпіфаній Славинецький уклав Лексиконъ латинській (27 000 статей). Словника видано у Києві 1973 р.
-

1643

- Іван Ужевич, український студент теології Сорбонського університету в Парижі, уклав латинською мовою граматику книжної української мови (див. Німчук, текст). Відомо два варіанти рукопису — паризький (1643) і арраський (1647). Твір видано в Києві 1970 р.
-

1645

1648

- Початок Хмельниччини, козацької революції 1648–1657 років.
-

1649

- 24 травня

- У грамоті царя Олексія Михайловича до київського митрополита Сильвестра Косова висловлено прохання направити до Москви Арсенія Корецького-Сатановського та Дамаскіна Птицького, щоб вони взяли участь у перекладі Біблії з грецької мови.
-
- 8 червня
- Ігумен Братського монастиря Інокентій Гізель повідомляє у листі до царя Олексія Михайловича, що до Москви відряджено Арсенія Корецького-Сатановського та Єпіфанія Славинецького.
-

1650

- У Москві Єпіфаній Славинецький та Арсеній Корецький-Сатановський завершили укладання рукописного словника Лексиконъ словено-латинській (близько 7 500 статей). Словника видано у Києві 1973 р.
-

друга половина сторіччя

- Створено анонімний рукопис першого відомого українського активного словника (тобто з українським реєстром) — Синоніма славеноросская (Текст). Це зворотна версія Лексикона... Памви Беринди.
-
- Чернечий чин василіян засновує свої школи у Правобережній Україні. Ці школи побудовано за взірцем єзуїтських шкіл. Наприкінці XVIII ст. відомі шестикласні василіянські школи у Барі, Любарі, Умані, Каневі, Острогу, Овручі, Володимирі.
-
- Відкривали школи і ченці чину піярів (з'явилися у Польщі 1641 р.). Піярські школи були в Холмі, Львові, Межиріччі, Золочеві та інших містах. Піярські школи успішно конкурували з єзуїтськими, особливо після реформи 1740 року, що її провів Станіслав Косарський.
-
- У василіянських і піярських школах вчилися діти і греко-католиків, і православних.

1654

1654 та 1657

- Подорожі антіохійського патріарха Макарія до Москви. Племінник (за іншими даними - син) патріарха Павло Алепський у спогадах про цю мандрівку написав про високий рівень освіти у тогочасній Україні. Уривки тексту див. Подорож патріарха Макарія.
-

1656

- 20 жовтня
- Віленське замирення. Перемовини у Вільні почалися 22 серпня. На вимогу московської сторони українську делегацію не допущено до переговорів, а пропозиції Б. Хмельницького відкинуто. Серед вимог царя Олексія Михайловича був пункт щодо друкування книжок: все те, в которых местностях книги печатаны и их слагатели или печатники или друкари, смертию казнены и книги собрав сожжены были и впредь чтобы крепкий заказ был безчестных воровских книг никому с наших королевского величества подданных нигде не печатати под страхом смертной казни.
-

1658

- Початок Руїни (1658–1686). Україну поділено уздовж Дніпра на Лівобережну та Правобережну, що ворогували між собою. Постійна братовбивча війна, напади сусідніх держав перетворили землю Правобережжя, що її недавно називали краєм, що плине молоком і медом, на пустку.
-
- 16 жовтня
- На козацькій раді під Гадячем складено Гадяцькі пакти (Текст). Головною ідеєю було перетворення Речі Посполитої на федерацію Корони Польської, Великого князівства Литовського і Великого князівства Руського, тобто Козацької держави. Усі три частини федерації мала об'єднувати особа спільно обраного короля та спільний виборний сейм. Найвищим органом влади у Великому князівстві Руському мали бути Національні Збори (парламент), а виконавча влада мала належати пожиттєво обраному і затвердженому королем гетьманові. Князівству належала власна скарбниця, свій найвищий судовий трибунал та підпорядкована гетьманові армія. Православну церкву урівнювано у правах з католицькою (у спільному сенаті митрополит та владики отримували постійні місця сенаторів). Унію в Князівстві мали скасувати.
-
- Саме у Гадяцькому трактаті вперше сказано про академічний статус Києво-Могилянського колегіуму й дано дозвіл відкрити ще одну академію (див.). Дозволено заводити колегіуми без обмеження числа та вільно заводити друкарні й писати про справи віри.
-

1659

- Відкрито січову школу на Чортомлицькій Січі. Вона мала назву Січова центральна.
-
- 22 травня
- На Гадяцьких пактах урочисто присягли король, уряд та козацькі посланці — пакти прийнято.
-

1661

- 20 січня
- Засновано Львівський університет. Грамотою Яна II Казимира Львівській єзуїтській колегії надано гідність академії і титул університету з правом викладання всіх тодішніх університетських дисциплін, присудження вчених ступенів бакалавра, ліценціата, магістра і доктора.
-

1662

- 31 грудня
- В Москві створено державну установу Приказ Малыя России (Малоросійський Приказ), що визначала стосунки царського уряду з Гетьманщиною. Новий приказ офіційно підлягав Посольському приказові (міністерству зовнішніх стосунків), хоча фактично керував його діяльністю сам цар. Приказ ліквідували 1722 року, створивши Малоросійську колегію, що перебувала в Глухові й була центральним органом колоніальної адміністрації в Лівобережній Україні.
-

1663

- В Московії силами Єпіфанія Славинецького та його Чудовської школи вперше видано Біблію, докладно перевірену за грецьким текстом. Виконати цю роботу в Москві тоді не було змоги, тож використали готовий переклад — Острозьку біблію. Як сказано у передмові до неї: с готового перевода, князя Константина Острозского печати, неизменно, кроме орфографии и неких в мале имен и речений нужнейших, явственных погрешений. Змінено і наголоси з українських на російські. Передруковано не лише текст, а й передмову князя Костянтина, з єдиною заміною — вираз народ Русскій на народ Великороссійскій. Лише 1751 року, за цариці Єлизавети, було видано значно виправлену Біблію, що нею користуються й сьогодні.
-

1667

- 13 січня
- Андрусівське замирення. Поділ України між Польщею та Московським царством (див. Величко).
-

1669

- На сеймі ухвалено постанову, що король давніх привілеїв дотримуватися не буде і всю документацію видаватиме лише польською та латинською мовами. Постанову підтверджено і на Варшавському сеймі 1696 р.
-

1670

- 25 квітня
- Король польський Міхал-Корибут Вишневецький видав грамоту, якою повертав Київському Братському монастиреві всі маєтки. Це дало змогу відбудувати Київську колегію, що сильно постраждала через війну.
-
- 22 грудня
- Король польський Міхал-Корибут Вишневецький підписав договір, що підготувала Острозька комісія на підставі значно обмеженого Гадяцького трактату (Величко С.В. Літопис, 132-139). Згідно з ним, Київська колегія дістала підтвердження отриманого за Гадяцьким трактатом статусу академії (Величко С.В. Літопис, 136). Невдовзі було запроваджено курс богослов'я. Це завершило кількість курсів, що їх належало читати в академії (Асоченский В. Киев с древнейшим..., 212).

1671

- Архiepіскоп Лазар Баранович заснував друкарню у Новгороді Сіверському. Згодом (1679р.) він перевів друкарню до Чернігова.
-

1672

- У Великому князівстві Московському заборонено тримати вдома українські книжки польського та литовського друку — їх треба було віддавати воєводі.
-

1676

- Ректор Київської колегії Теофан Прокопович (дядько Феофана Прокоповича) відкрив клас богослов'я, таким чином перетворивши її на академію.
-

1677

- Початок цензури українських книжок у Московській державі. Патріярх Іоаким наказав видирати з українських книжок листки, бо вони несходны с книгами московскими.
-

1685

- Українську Православну Церкву фактично перепідпорядковано із юрисдикції Константинопольського патріярха до Московського патріярха.
-
- Використано сфальшовану версію Московських березневих статей 1654 року, де серед інших змін на користь Москви додано статтю про бажану зверхність патріярха Московського над митрополитом Київським та його церквою. Московський патріярх без згоди Царгорода призначив митрополитом Київським єпископа Гедеона Святополка Четвертинського. За настольною грамотою (Архив Юго-Западной России, ч.1, 5, 239) Київська митрополія не підлягала Московському патріярхові, а лише була під його благословенням. Дальша історія митрополії є історією поступового нищення її особливостей у системі загальноросійської церковної структури. Цей процес особливо прискорився від 1721 року, коли київського митрополіта, замість обирати з місцевих ієрархів, почав призначати Синод.
-

1686

- 6 травня
- Підписано складений за Андрусівським замиренням договір (Вечный мир). Він остаточно затвердив поділ України між Польщею та Московським царством. За ним Московське царство отримувало Лівобережну Україну та Київ. Київщина, Волинь і Галичина відходили Польщі. Поділля залишалося під владою Туреччини (1699 року приєднано до Польщі).
-
- травень
- Константинопольський патріярх Досифей віддає київську митрополію Московському патріярхові.

-

1687

- Прихильники греко-візантійських традицій, греки брати Іоанікій та Софроній Ліхуди на базі Заіконоспаської школи Симеона Полоцького заснували у Москві першу в Московській державі високу школу — Елліно-грецьку академію. 1701 року, наказом Петра I, її реорганізовано за взірцем Київської академії і переіменовано на Слав'яно-латинську, 1775 — Слов'яно-греко-латинську, 1814 — реорганізовано у Московську духовну академію і переведено до Троїце-Сергієвої лаври. На Академію, за її Уставом, було покладено, окрім навчальних, цензурні й навіть поліцейські функції та юрисдикція трибунала у справах віри.

-

- липень
- Іван Мазепа підписує Коломацькі статті, де вперше в історії московсько-українських стосунків висловлено вимогу, щоб на майбутнє Українська та Московська держави злилися в єдину самодержавну царську державу, і започаковано русифікацію українців.

-

1689–1690

- Боротьба московського патріярха Іоакима з друкуванням у Києво-Печерській лаврі книжок без предварительного разрешения от патриарха и содержащая еретическая мнения.

-

1690

- Собор Російської православної церкви засудив киевския новыя книги Петра Могили, Кирила Ставровецького, Іоанікія Галятовського, Сильвестра Косова, Лазаря Барановича та інших, наклавши на них прокляття й анафему, не точию сугубо й трегубо, но й многогубо. Елліно-грецькій академії, з Ліхудами на чолі, надано широкі права щодо цензури в освіті. Зокрема, заборонено тримати вдома вчителів чужих мов, латинські, польські та німецькі книжки. Академія повинна була наглядати за чистотою православної віри в країні й судила за звинуваченням в образі релігії.

-

1692

- Боротьба московського патріярха Адріана проти вільного друкування церковних книжок у друкарні Києво-Печерської лаври.

-

1694

- 11 січня
- Московський царський уряд надає посольству на чолі з ректором Києво-Могилянської академії Йоасафом Кроковським грамоту, що підтвердила право академії на привілеї — приймати та навчати дітей усіх станів з України, Московського князівства и иных стран приходящих. Дозволено читати курс богослов'я й чинити власний суд над викладачами й студентами, тобто надано право самоврядування.

-

1696

- Варшавський сейм прийняв постанову про мову українських канцелярій: Писар повинен по-польськи, а не по-руськи писати.

-

1700

- Колишній вихованець Києво-Могилянської академії, чернігівський архиєпископ Іван Максимович за сприяння Івана Мазепи заснував Чернігівську колегію, яка постала на базі архиєрейської школи, що її Баранович перевів з Новгород-Сіверського.

-